

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.1>**С. Б. Карвацька**

доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри європейського права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0001-9948-4866

Р. В. Іванюк

адвокат
АО «Бобровніков, Іванюк та партнери»,
аспірант кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0002-3459-3428

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПРАВОСУДДЯ: НОВІ ДИСКУСІЇ ДО ПИТАННЯ ПРИРОДИ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

У статті розглянуто природу та взаємозв'язок між правами людини та правосуддям. Стаття виконана із застосуванням комплексу загально-філософських та спеціально-правових методів, зокрема, діалектичного, об'єктивності, системності, аналізу та порівняльно-правового методу, що забезпечило цілісність та всебічність дослідження. У статті обґрунтовано тезу, що права людини та правосуддя як категорії протягом останніх років зазнали як концептуального, так і практичного переосмислення. Права людини стали сучасним вираженням прагнення до справедливості: права людини – це не лише особистий захист від держави; вони не тільки визнають моральну цінність особи, але й визнають її місце в суспільстві. У статті вказано, що захист прав людини найбільше залежить від механізмів на національному рівні. Права людини – це основа для розширення можливостей розуміння та вирішення проблем правосуддя на місцевому, внутрішньому та міжнародному рівнях. І лише справедливе правосуддя служитиме інтересам жертв і посилить повагу до прав людини.

У статті досліджено, що розуміючи права людини, необхідно зробити їх реалізацію реальністю та розширити доступ до правосуддя. У багатьох випадках те, чи буде справді гарантоване право особи чи групи, залежить від тиску міжнародної спільноти та від національного правосуддя. Визначено, що права людини повинні бути частиною національних конституційних і правових систем, щоби національні органи правосуддя застосовували стандарти прав людини, а порушення прав людини засуджувалося і каралося. Національні стандарти мають безпосередній вплив, а національні процедури більш доступні, ніж процедури на регіональному та міжнародному рівнях. У висновку доведено, що регіональні та міжнародні системи можуть стати пусковим механізмом для забезпечення захисту прав людини усередині країни, після того, коли всі внутрішні шляхи були використані та вичерпані.

Ключові слова: права людини, справедливість, захист прав людини, правосуддя; верховенство права.

Karvatska S. B., Ivanuk R. V. HUMAN RIGHTS AND JUSTICE: NEW DISCUSSIONS ON THE ISSUE OF NATURE AND INTERRELATIONSHIP

The article examines the nature and interrelationship between human rights and justice. The article was written using a range of general-philosophical and special-legal methods, in particular, dialectical, objectivity, systematic, analysis, and comparative-legal methods, ensuring the research's integrity and comprehensiveness. The article substantiates the thesis that human rights and justice as categories have undergone both conceptual and practical reinterpretation in recent years. Human rights have become a modern expression of the striving for justice: human rights are not only personal protection from the state; they recognize not only the moral value of the person but also his/hers place in society. The article states that the protection of human rights depends most on mechanisms at the national level. Human rights are the basis for expanding the possibilities of understanding and solving justice problems at the local, domestic and international levels. And only fair justice will serve the interests of victims and increase respect for human rights.

The article claims that it is necessary to make human rights protection and implementation of its standards more realistic and improve universal access to justice mechanisms. In many cases, whether the right of an individual or a group is guaranteed depends on the pressure of the international community and national justice. It was determined that human rights should be part of national constitutional and legal systems so that national justice bodies apply human rights standards, and human rights violations would be condemned and punished. National standards have a direct impact, and national procedures are more accessible than procedures at regional and international levels. The conclusion argues that regional and global systems can act as a trigger to ensure the protection of human rights within a country after all domestic remedies have been exhausted.

Key words: human rights, justice, protection of human rights, justice; Rule of Law.

Постановка проблеми. Збройний напад РФ на Україну вилився в серйозні та масові порушення прав людини з катастрофічними наслідками для здійснення практично всіх прав людини в Україні. Зокрема, є переконливі докази порушення права на життя – свавільні вбивства та насильницькі зникнення, а також порушення права власності; порушення заборони тортур і жорстоке поводження, зокрема, насильство за ознакою статі та сексуальне насильство, пов'язане з війною; порушення права на свободу та недоторканність, включаючи викрадення та свавільне утримання під вартою чи без зв'язку з зовнішнім світом [3]. Здійснення справедливості для жертв вимагатиме правосуддя в довгостроковій перспективі. Сторони конфлікту зобов'язані притягнути до відповідальності осіб, винних у вчиненні тяжких міжнародних злочинів. Лише справедливе правосуддя служитиме інтересам жертв і посилить повагу до прав людини. У контексті Ради Європи (далі – РЕ) це має означати продовження надання довгострокової підтримки зусиллям українського правосуддя розслідувати грубі порушення прав людини. «Забезпечення правосуддя для всіх жертв війни в Україні потребуватиме непохитного та довгострокового зобов'язання залучених сторін, у тому числі через співпрацю з Міжнародним кримінальним судом, та продовження надання довгострокової підтримки українській системі правосуддя» [3]. Безперечно, що права людини – це основа для розширення можливостей розуміння та вирішення проблем правосуддя на місцевому, внутрішньому та міжнародному рівнях.

Аналіз останніх наукових досліджень. Права людини та правосуддя як категорії протягом останніх років зазнали як концептуального, так і практичного переосмислення. Тому логічно перебувають у фокусі уваги дослідників – як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У новому ракурсі розглядає зазначену проблему український вчений М.Г. Братасюк. Варте уваги нові дослідження взаємозв'язку прав людини та правосуддя Керрі Бут Воллінг, директорки факультету Інституту лідерства, Меліси Лабонте (Сіракузький ун-т) та Курта Міллза, професора міжнародних відносин і прав людини в Університеті Данді, Сіонайд Дуглас-Скотт, професорки Оксфордського університету, яка досліджує питання справедливості та прав людини. Її поточні проекти включають монографію про європейське законодавство в галузі прав людини та спільну редакцію тому про Європейський Союз і права людини. Всі праці вказаних авторів позначені глибоким сучасним характером пізнання досліджуваних явищ.

Метою статті є аналіз глибокого взаємозв'язку прав людини та правосуддя у контексті його концептуального та практичного переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок між правами людини та правосуддям є важливим, глибоким і, навіть, суперечливим. Взаємозв'язок між правами людини та правосуддям екстраполюється у контексті філософських, економічних, соціальних, правових візій, які є ключовими для розуміння природи зв'язків між правами людини, їх захистом та правосуддям [9]. Права людини є більшими, ніж академічна концепція; воно має фундаментальне значення для нашого життєвого досвіду і може надати нам сили (а іноді й розчарувати) у пошуках справедливості [12]. Очевидно, що хоча розуміння справедливості й притаманну широкому дискурсу про права людини, все ж не існує чіткого консенсусу щодо того, як інтегрувати та узгодити ці концепції – і в доктринальному аспекті, і як механізм для розробки ефективної політики в глобальному масштабі, регіональному та національному рівнях. Окрім цього, розширення кордонів розуміння як прав людини, так і справедливості ускладнює будь-яке чітке та усталене розуміння співвідношення прав людини та правосуддя.

Українська філософія захисту прав людини має нині змістити акцент із закріплення прав людини в національному законодавстві на реальний їх захист. Найперше для цього під філософію захисту прав людини необхідно підвести нові світоглядно-філософські, юснатуралістичні засади, відмовившись від легістських, оскільки в сучасній Україні легістська доктрина ще достатньо живуча, особливо в правозастосовній діяльності, хоча її принципи та цінності, як державоцентричні по суті, є несумісними з демократичними цінностями. Тобто, сучасна філософія захисту прав людини має ґрунтуватися на природно-правовому підході, який стверджує загальнолюдські цінності, які втілюють і відтворюють основи людського буття, оскільки поза ними воно буде частковим, неповноцінним, і ці цінності закріплені принципами права, які є ядром, підґрунтям правової системи. Правові основи захисту прав людини, що сфокусовані в мегапринципові верховенства права, не можна зводити до суто законодавчого підґрунтя. Дух права в правозахисну діяльність в умовах України може бути втілений шляхом звернення наших суб'єктів правозастосування до практики ЄСПЛ, використання його рішень для захисту порушених прав людини [1, с. 16].

Підписана 27 червня 2014 р. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС), ратифікована Верховною Радою України та Європейським парламентом 16 вересня 2014 р. (чинна з 1 вересня 2017 р.) зобов'язує уряд України імплементувати низку нормативних документів ЄС, яка допомагає їх конкретизувати та уникнути прогалин у національному законодавстві та правореалізаційній практиці. Однак інтерпретація

договорів про права людини потребує особливого підходу та врахування специфічних характеристик цих договорів [4].

Війна РФ проти України, яка розпочалася як повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. призвела до переміщення мільйонів українців як всередині країни, так і за її межами. Для багатьох із них переміщення призвело до підвищеного ризику стати жертвами торгівлі людьми, експлуатації та жорстокого поводження. РЄ у Меморандумі про наслідки війни в Україні для прав людини від 8 липня 2022 р. наголосила, що «міжнародна спільнота має продовжувати підтримувати людей, які врятувались від війни, а також країни та громади, які їх прихистили, у довгостроковій перспективі, приділяючи особливу увагу потребам уразливих груп» [3]. Деякі договори про права людини дозволяють призупинення дії деяких прав людини зобов'язань держав-учасниць у суворих параметрах. 1 березня 2022 року Україна повідомила ООН Генерального секретаря про відступ від певних своїх зобов'язань щодо прав людини, відповідно зі статтею 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) та статтею 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ), для строк дії воєнного стану, введеного 24 лютого згідно з Указом № 64/2022 «Про Введення воєнного стану в Україні» [11]. Але, у контексті питання розвитку прав людини важливо розуміти, що документи з прав людини є фактично інструментами, які у певному сенсі завжди будуть на крок позаду, оскільки вони спрямовані на вирішення проблем, які вже були визнані, а не тих, які залишаються глибоко інституціоналізованими в сучасні суспільства, через що не можуть бути визнані як права та порушення прав.

Незмінним для сучасного західного суспільства є центральна роль прав людини як головної етичної мотивації. Права людини стали сучасним вираженням прагнення до справедливості: права людини – це не лише особистий захист від держави; вони не тільки визнають моральну цінність особи, але й визнають її місце в суспільстві як члена різних асоціацій і соціальних груп. Хартія ЄС робить і те, і інше, тобто вміщуючи в одному документі як громадянські та політичні права, так і економічні та соціальні права, таким чином підкреслюючи неподільність прав людини.

Чи залишається справедливість цінністю для ЄС? Відповідь ускладнюється рядом чинників. По-перше, справедливість не представлена як одна з основоположних цінностей ЄС у статті 2 Договору про Європейський Союз. По-друге, в ЄС активується дискурс стосовно того, що всередині європейської системи свобода і справедливість принесені в жертву безпеці, у тому числі й права людини.

Чи є свобода, безпека та справедливість цінностями, які може надати ЄС, і чи існує достатній консенсус на рівні ЄС щодо того, що вони можуть означати? Такі ключові питання перебувають у фокусі досліджень вчених та правознавців. Костас Дузінас і Адам Гірі (Costas Douzinas and Adam Geary) називають справедливість у певному сенсі філософською «невдачею», аргументуючи своє бачення тим, що жодне суспільство чи ідеологія ще не розробили загальноприйнятої теорії справедливості, і загалом таку теорію розробити неможливо [6]. Сіонайд Дуглас-Скотт вважає, що в ЄС пріоритетна увага приділяється безпеці, тому нерідко справедливість сприймається як засіб боротьби з тими, хто загрожує суспільству, а таке розуміння очевидно ризикує знецінити глибоке розуміння справедливості [5, с. 61-62]. Однак, попри критику, що протягом більшої частини існування ЄС законодавство про рівне ставлення не поширювалося від дискримінації у сфері зайнятості та рівного ставлення до чоловіків і жінок до дискримінації інших видів, було б несправедливо звинувачувати ЄС в протидії соціальній справедливості. Причина є риторичною і вбачається у тому, що слід враховувати природу самого ЄС. Ендрю Вільямс (Andrew Williams) звертає увагу на необхідності узгодженості в політико-правових цінностях ЄС та вбачає доречним створення концепції правосуддя, орієнтованої на права людини, оскільки права людини «забезпечують культурну, філософську, правову силу».

Тобто, права людини (незалежно від того, розуміємо ми їх як прояв справедливості чи ні) забезпечують найбільш зрозумілу та переконливу моральну основу як для вітчизняної правової системи, так і для правової системи ЄС. І хоча права людини не є тотожні справедливості, ключовим питанням є те, як права людини співвідносяться з механізмом правосуддя.

Права людини у вимірі ЄС також мають вирішальну перевагу над правосуддям. Так, була досягнута політична згода щодо їх змісту та формулювання, і ця згода набула конкретної форми в Хартії ЄС, а також у Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ). І хоча можна критично ставитися до конкретної прецедентної практики, в ЄС, принаймні існує прийнятність фундаментальних прав людини як філософської та юридичної концепції. Не існує всеосяжної теорії справедливості, такої, яка була б прийнятною для всіх правових систем. Саме в правах людини, навіть якщо вони інколи не відображені у своїй конкретній реалізації, містяться важливі моральні складові права як складові критичної правової справедливості [5, с. 75-76].

Основним інструментом у сфері прав людини є Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) 1950 р., та меха-

нізм її реалізації – Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Окрім цього, дії РЄ у сфері прав людини включають інші спеціальні інструменти та конвенції, які доповнюють гарантії та положення ЄКПЛ, звертаючись до конкретних ситуацій або вразливих груп. Традиційні системи моніторингу доповнюються іншими незалежними органами, такими як Європейська комісія проти расизму та нетерпимості та Уповноважений з прав людини [2].

У РЄ робота організації з встановлення стандартів спрямована на пропонування Комітету міністрів нових правових стандартів. Мова йде, наприклад, про прийняті положення щодо скасування смертної кари та нові конвенційні інструменти, такі як Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми, 2005 р., що удосконалює процедури ЄСПЛ для того, щоби він залишався ефективним. У РЄ наголошують, що попри те, що положення конвенцій і договорів про права людини іноді вважаються нижчими від очікувань правозахисників, це не змінює того, що правозахисні договори є їхньою найнадійнішою опорою [2]. ЄСПЛ фактично надає життя та сенсу тексту ЄКПЛ: ключовою особливістю є сила рішення Європейського суду: держави мають виконати остаточне рішення суду; контроль за їх дотриманням здійснює Комітет міністрів РЄ. Також у кожній справі, яка розглядається ЄСПЛ, процедура передбачає можливість дружнього врегулювання на основі медіації між сторонами. Проте авторитет і ефективність ЄСПЛ на національному рівні повинні бути забезпечені відповідно до «принципу субсидіарності», який передбачає, що держави несуть першочергову відповідальність за запобігання порушенням прав людини та виправлення їх у разі їх виникнення [2]. Метою Офісу Комісара Ради Європи з прав людини, створеного в 1999 році, є як формування концепції прав людини, так і забезпечення ефективної поваги та повної реалізації цих прав у державах-членах РЄ. Уповноваженому з прав людини доручено сприяти ефективному дотриманню прав людини та сприяти діяльності національних інститутів омбудсмена та інших правозахисних структур.

У європейському контексті повинні бути створені умови для забезпечення плюралізму неупереджених міркувань, що є коректним у транснаціональному та багатокультурному ЄС, де складно окреслити єдину монолітну перспективу розуміння справедливості. Показовим прикладом пошуку таких умов та гарантій є справа Седріка Герроу. Герроу – правозахисник, який використовує права людини як основу для аналізу, щоби зрозуміти глобальну кризу біженців та міграцію – стверджував, що його гуманітарні дії насправді захищають

французькі цінності свободи, рівності та братерства, тоді як поведінка уряду їх зраджує, зокрема, засуджував французьку державу за порушення прав притулку та незаконну депортацію неповнолітніх без супроводу [7]. Седрік Герроу, французький фермер, був заарештований за сприяння нелегальному в'їзду африканських мігрантів до Франції та управління тимчасовим табором для біженців. У 2018 р. Касаційний суд Франції виніс рішення на користь Герроу, постановивши, що «принцип братерства надає свободу допомагати іншим у гуманітарних цілях, незалежно від законності їхнього перебування на національній території» [10]. Очевидно, що досягнення справедливості в наднаціональному та плюралістичному ЄС викликає дуже складні питання через пізнання справедливості у її різноманітних формах – матеріальній та процесуальній.

Висновки. Розуміючи права людини, необхідно зробити їх реалізацію реальністю, запропонувати інструменти та стратегії для боротьби з дискримінацією та розширення доступу до правосуддя. У багатьох випадках те, чи буде справді гарантоване право особи чи групи, залежить від тиску міжнародної спільноти та, значною мірою, від національного правосуддя.

Захист прав людини, на нашу думку, найбільше залежить від механізмів на національному рівні. По-перше, важливо забезпечити, щоби держави гарантували права людини на національному рівні та розробили відповідний механізм для усунення будь-яких порушень. У той же час необхідно чинити тиск на держави, щоби вони взяли на себе зобов'язання щодо тих механізмів, які мають процедури примусу. Закони, політика, процедури та механізми, що діють на національному рівні, є ключовими для здійснення прав людини в кожній країні. Тому вкрай важливо, щоби права людини були частиною національних конституційних і правових систем, щоби національні органи правосуддя застосовували стандарти прав людини, а порушення прав людини засуджувалося і каралося. Національні стандарти мають безпосередній вплив, а національні процедури більш доступні, ніж процедури на регіональному та міжнародному рівнях.

Обов'язок держави поважати, захищати та реалізувати права людини є першочерговим, а обов'язок регіональних або міжнародних судів – допоміжним механізмом, який виникає головним чином у випадках, коли держава свідомо чи постійно порушує права. Регіональні та міжнародні системи можуть стати пусковим механізмом для забезпечення захисту прав людини усередині країни, після того, коли всі внутрішні шляхи були використані та вичерпані.

Література

1. Братасюк М.Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С.14-20

2. Council of Europe. Legal protection of human rights URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/legal-protection-of-human-rights>

3. Council of Europe. Memorandum on the human rights consequences of the war in Ukraine Strasbourg, 8 July 2022. URL: <https://rm.coe.int/memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-in-ukraine/1680a72bd4>

4. Djeffal Christian. Static and evolutive treaty interpretation : a functional reconstruction. Cambridge University Press, 2016.

5. Douglas-Scott Sionaidh. Human rights as a basis for justice in the European Union. *Transnational Legal Theory*. 2017. P. 59-78, DOI: 10.1080/20414005.2017.1321907

6. Douzinas Costas and Geary Adam. Critical Jurisprudence. Hart Publishing 2005.

7. International Federation for Human Rights. France: The Harassment of Cédric Herrou, Defender of Migrants' Rights Must End. April 9, 2017. URL: www.fidh.org/en/issues/human-rights-defenders/france-the-harassment-of-cedric-herrou-defender-of-migrants-rights

8. International Service for Human Rights. Human Rights Defender's Profile: Cédric Herrou from France. March 22, 2019. URL: www.youtube.com/watch?v=04V-Bo-JQLA.

9. Labonte Melissa, Mills Kurt. Human Rights and Justice. *Philosophical, Economic, and Social Perspectives*. Edited: London Imprint Routledge, 2018.

10. Peltier Elian and Pérez-Pena Richard. Fraternité Brings Immunity for Migrant Advocate in France. *The New York Times*. 2018. July 6. URL: <https://nyti.ms/2Nxd26a>.

11. United Nations Human Rights. Office of High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Situation of human rights in Ukraine in the context of the armed attack by the Russian Federation 24 February – 15 May 2022. June 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf>.

12. Walling Carrie Booth. Human rights and justice for all. Demanding Dignity in the United States and Around the World. *International studies intensives*. New York, NY : Routledge, 2021.